

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОГО КАЗКОВОГО ДИСКУРСУ

У статті представлено загальні питання теорії казкового дискурсу, розглянуто жанр німецької народної та літературної казки в контексті дискурсивного аналізу.

Ключові слова: казковий дискурс, казковість, концептуальний домен, хронотоп, комунікативні стратегії.

В статье представлены общие вопросы теории сказочного дискурса, рассмотрены жанр немецкой народной и литературной сказки в контексте дискурсивного анализа.

Ключевые слова: сказочный дискурс, сказочность, концептуальный домен, хронотоп, коммуникативные стратегии.

The article is devoted to general problems of the theory of fairy discourse. The genre of German folk and literature tale is examined in the context of discourse analysis.

Key words: fabulous discourse, fabulousness, conceptual domain, chronotopos, communication strategies.

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки спостерігається підвищений інтерес лінгвістів до проблем структури та організації тексту, що відображають певні комунікативно-когнітивні відносини між адресантом та адресатом тексту, тобто до проблем дискурсу та дискурсивного аналізу. Метою цієї статті є презентація жанрових ознак німецької народної та літературної казки в контексті казкового дискурсу. **Актуальність** дослідження полягає у тому, що серед сучасних дослідників проблем дискурсу залишається ряд невизначених питань, що, зокрема стосуються німецького казкового дискурсу, а саме: реалізація у народних та літературних казках системи концептів казкового дискурсу та досягнення інтенцій автора у композиційній структурі казки.

Дослідженням проблем казкового дискурсу займалися такі вчені, як Г. Почепцов, Т. Вавринюк, О. Леонтьєва, М. Кирилова, І. Соборна, О. Дьоміна, О. Бока, Н. Акіменко, Л. Ковальчук та інші.

Поняття «казковий дискурс» у дослідженнях учених останніх років визначається по-різному, що можна пояснити, з одного боку, складністю та певною невизначеністю поняття «дискурс», а з іншого боку, прагматичними установками авторів теорій казкового дискурсу. Так, дослідниця англійської побутової казки Ю. Мамонова розуміє казковий дискурс як «джерело культурно-аксіологічної інформації, вираженої лексичними засобами, концептуальна організація яких вивчається» [4, с. 4].

Н. Акіменко у своєму дисертаційному дослідженні визначає поняття «казковий дискурс» як «активне середовище реалізації специфічних параметрів категорії казковості, що вербалізуються на різних рівнях мовної структури» [1, с. 4]. Таким

чином, казковий дискурс визначається як когнітивний процес, що пов'язаний з реальним мовотворенням.

О. Дьоміна називає казковим дискурсом «динамічний процес когнітивної й мовної діяльності, вписаний у казковий контекст, і її результат, тобто текст, представлений у вигляді особливої соціальної даності» [3, с. 90].

Кожне із зазначених вище визначень поняття «казковий дискурс» є до певної міри правильним і, об'єднавши ці визначення, отримаємо зрештою таке визначення поняття: казковий дискурс – це комунікативно-когнітивний процес, у рамках якого реалізується категорія казковості. Крім того, казковий дискурс ми розуміємо як сукупність текстів, що стосуються специфічної соціальної сфери, об'єднані спільною тематикою і спільними лінгвостилістичними особливостями і прагматичними характеристиками, і є джерелом культурно-аксіологічної інформації.

Казковий дискурс – явище інтегративне, що включає в себе систему текстів казок, різноманітна тематична рубрикація яких відображає основні цінності соціуму і поділяється на підтипи: казки про тварин, чарівні і побутові казки, серед яких найбільш динамічно розвивається чарівна казка.

Категорія казковості включає такі специфічні параметри як:

– диво, що розуміється як надприродна дія, явище, подія, зумовлена втручанням вищих потусторонніх сил (найбільше цей параметр представлений у жанрі чарівної казки);

– аксіологічність, що виявляється в цінностях та антицінностях суспільства, оскільки казка твори-

ться у суспільстві і відображає повною мірою суспільне життя і суспільну мораль;

– хронотоп, що репрезентує категорії часу і простору. Стосовно цього параметра простежується чітка різниця між жанрами народної і літературної казки. Для народної казки характерним є розмитий хронотоп, що знаходиться поза межами реального часу і простору. У народній казці часто відсутня вказівка на місце і час дії, що позначаються стійкими формулами типу «*Es war einmal...*», «*Auf eine Zeit...*», «*In einem Walde...*», «*In den alten Zeiten...*», «*Vor Zeiten ...*» тощо. На відміну від народної казки, місце і час дії літературної казки, якщо вони прямо не вказуються автором, можна, зазвичай, чітко з точністю до десятиліття визначити шляхом аналізу певних лексичних просторових і часових маркерів, що використовуються на позначення досягнень науки та техніки (*Flugzeug, Auto*), соціальних ролей (*Sicherheitsmann, Lokomotivführer, Manager*). Сучасна німецька літературна казка характеризується вживанням слів-неологізмів, що вказують її приналежність до літературної епохи сьогодення (*Grufty, Chatroom, chattern* та ін.).

– специфічна композиційна структура тексту казки.

Найчастіше у композиційній структурі тексту казки дослідники виділяють три блоки: інтродуктивний, медіальний та фінальний [2, с. 152-154]. Інтродуктивний блок складається із заголовка казки та зачину і має на меті привернути увагу читача/слухача до оповіді, познайомити його з дійовими особами, зацікавити. Заголовок є першим семіотичним знаком, індикатором жанру казкового дискурсу. Він може бути представлений у вигляді словосполучення, слова або речення. У заголовках німецьких казок спостерігається здебільшого підрядний зв'язок, що, на відміну від сурядного, володіє більшою інформаційною компресією.

Заголовок є головним структурним елементом, що виконує прогностичну функцію.

У заголовку тексту казки можуть бути відображені:

– імена та прізвиська персонажів (*Aschenputtel, Rapunzel, Rumpelstilzchen, Hänsel und Gretel, Frau Holle, Rotkäppchen*), їхні особливі якості (*Das tapfere Schneiderlein, Der Froschkönig oder der eiserne Heinrich, Der Teufel mit den drei goldenen Haaren, Der gestiefelte Kater, Die weiße Schlange*), їхні локативні характеристики (*Der König vom goldenen Berg*), казкові атрибути (*Der goldene Schlüssel*), дії (*Märchen von einem, der auszog, das Fürchten zu lernen*)

– структурні особливості казкового дискурсу (*Die unendliche Geschichte*)

– стилістичні особливості тексту, що представлені метафоричним переносом (*Prinzessin Mäusehaut*); метонімією (*Blaubart*); контрастом (*Die weiße und die schwarze Braut*); іронією (*Doktor Allwissend*); каламбуром (*Der satanarchäolügenialkohöllische Wunschpunsch*); символом (*Die Sterntaler*) [6].

Текст казки переважно відповідає сюжетному канону оповіді: у зачині вказується хронотоп (роз-

митий, як уже зазначалося, для народної казки чи чіткий для казки літературної) і основні персонажі, основні події відбуваються в основній частині тексту, що в казковому дискурсі визначається дослідниками як медіальний блок, і у фінальному блоці описується кінець казки, який для жанру народної і для жанру літературної казки часто є різним. Народна казка має зазвичай щасливий кінець, а для літературна казка – не завжди.

Українська дослідниця концептосистеми німецького казкового дискурсу О. Путій, визначила чотири концептуальні домени німецького казкового дискурсу: людина, природа, культура, хронотоп [5]. Концептуальний домен «людина» є в німецькому казковому дискурсі найбільш продуктивним, оскільки він реалізується у персонажах казок, створюваних автором шляхом використання постійних епітетів, метафоричних та порівняльних формул задля реалізації інтенції автора до вираження основних ідей твору та власних оцінних суджень. Якщо розглядати персонажів німецьких народних та літературних казок у їх порівнянні, то в народних казках чітко простежується стереотипізація персонажів (добрий – поганий, розумний – дурень), а персонажі літературних казок наділені значною мірою глибокими почуттями, виявляється психологізм персонажів, неоднозначність їх постатей. У сучасній німецькій літературній казці відбивається навіть змішана оцінка і переоцінка одвічних категорій добра і зла. Зокрема, у творчості Отфріда Пройслера злі сили виявляються добрими і роблять гарні вчинки, що засвідчує відхід від традиційного казкового дискурсу і перехід до нового етапу його розвитку.

Концептуальний домен «природа» є також широко реалізованим у німецькому казковому дискурсі і відтворює уявлення людини про навколишню дійсність, виявляється у концептах «жива природа» і «нежива природа». Для казкового дискурсу характерним є взаємопроникнення людини і природи, тому в результаті алегоричного переосмислення жива природа набуває антропоморфних ознак, а явища неживої природи отримують здатність думати, говорити, виявляти емоції, тобто певним чином виступають як живі істоти. До ціннісних домінант казкових текстів про тварин належать вправність, кмітливність, спритність, хитрість.

Складовими концептуального домену «культура» є «матеріальна культура», що включає предмети і об'єкти, створені людиною для задоволення власних життєвих потреб, і «духовна культура», що включає ментальні одиниці на позначення духовних благ і цінностей.

Концептуальний домен «хронотоп», крім того, що він складається із гіподоменив «час» і «простір» і неоднаково виражений у жанрі народної і літературної казки, розпадається ще на велику кількість концептів, що формують систему координат казкової оповіді.

Зазначені вище концептуальні домени передають ідейно-художній зміст тексту казки, що

виражається в предметно-логічній, естетичній, образній, емоційній та оцінній інформації, та формують цілісність, множинність, структурованість, ієрархічність концептосистеми німецького казкового дискурсу [5, с. 54–59].

Попередниками жанру народної казки є міф і ритуал, у яких слово і дія наділені специфічною магичною силою, що поступово втрачається у казках. Казковий дискурс є носієм етнічного начала будь-якої лінгвокультури. Спочатку казковий дискурс існував у ситуаціях з нерівноправними учасниками спілкування – оповідачами-інформантами і слухачами, проте оповідачі часто допускали варіативність розвитку сюжету казки, що призводило до неможливості відновити казкову інформацію, що втрачалася в усному викладі. Із появою збирачів казок, що фіксували казкові сюжети на письмі, така проблема зникла, проте з'явилася нова – внесення у письмовий модус казкового дискурсу власних суджень і думок переписувача.

Із часом спектр ролей учасників казкового дискурсу розширюється: творці-укладачі, казкарі-імпровізатори, прості оповідачі, збирачі-фіксатори, збирачі-обробники (щодо жанру народної казки) та автори, технічні виконувачі (щодо жанру літературної казки) та одержувачі – слухачі або читачі.

Стратегії оповідача в казковому дискурсі можуть бути спрямованими на:

- організацію казкового тексту певного жанрового канону, що виявляються у вживанні ustalених розповідних формул, характерних для жанру казки, повторів, дотриманні хронологічної та лінійної послідовності подій. Організаційні стратегії розкривають загальний задум казкового тексту та експлікують особистість автора.

- вибір графічних, лексичних і стилістичних засобів з метою впливу на адресата;

- розкриття авторського світогляду, уявлень і ставлення до ситуацій казкового дискурсу, що є більш характерним для жанру літературної казки.

Специфіка комунікативних стратегій казкового дискурсу відповідає цілям його жанру і комунікативним потребам особистості тієї чи іншої епохи. Найбільше експліцитні та імпліцитні стратегії представлені у чарівних казках з метою розважити адресата та впевнити його у неправдоподібності і чарівності, фантастичності казкової інформації. У казках про тварин та у побутових казках основною прагматичною метою автора є, як правило, повчання адресата, донесення до нього норм поведінки та моральних принципів шляхом імпліцитно вираженої авторської оцінки та непрямого переконання адресата.

Таким чином, казковий дискурс – це сукупність текстів, що стосуються специфічної соціальної сфери, об'єднані спільною тематикою і спільними лінгвостилістичними особливостями і прагматичними характеристиками, і є джерелом культурно-аксіологічної інформації. У композиційній структурі тексту казки виділяють три блоки: інтродуктивний, що складається із заголовка і зачину, медіальний, що являє собою основну частину тексту, та фінальний, що виявляє розв'язку сюжету. Система німецького казкового дискурсу представлена у народних та літературних казках концептуальними доменами «людина», «природа», «культура», «хронотоп». Іntenції автора у німецькому казковому дискурсі реалізуються через систему образів та з допомогою експліцитних та імпліцитних авторських стратегій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акименко Н. А. Лингвокультурные характеристики англоязычного сказочного дискурса : дис. ... канд. филол. наук / Н. А. Акименко. – Волгоград, 2005. – 193 с.
2. Бока О. В. Комунікативно-когнітивна спрямованість казкового дискурсу / О. В. Бока // Вісник Сум. – Суми, 2006. – № 3 (87). – С. 151–156.
3. Демина М. В. Тендерная концептосфера британского сказочного дискурса: от традиции к современности / М. В. Демина // Вестник СамГУ. – Самара : Изд-во СамГУ, 2006. – № 10/2 (50). – С. 90–97.
4. Мамонова Ю. В. Когнитивно-дискурсивные особенности лексики английской бытовой сказки : дис. ... канд. филол. наук / Ю. В. Мамонова. – Челябинск, 2004. – 185 с.
5. Путий Е. С. Концептосистема немецкой фольклорной сказки / Е. С. Путий. // Когниция, коммуникация, дискурс. – Харьков, 2011. – № 3. – С. 53–64.
6. http://www.grimmstories.com/de/grimm_maerchen/list.

© Лепухова Н. І., 2013

Дата надходження статті до редколегії 30.03.2013 р.

ЛЕСПУХОВА Наталія Іванівна – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.

Коло наукових інтересів: лінгвістика, переклад, німецька мова.